

## BERAT GECESİ İLE İLGİLİ BİR RİVAYETİN TAHLİLİ

### ANALYSIS OF A HADITH RELATED TO HOLY NIGHT OF BARA'AH

Dr. Fethullah YILMAZ

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, fethullah25@hotmail.com, İstanbul/Türkiye

#### ÖZ

Kandil geceleri mü'minlerin yüzyıllardır mübarek kabul edip kutladıkları önemli gecelerdir. Bu gecelerin faziletiyle ilgili toplumumuzda pek çok hadis nakledilerek müslümanlar ibadet etmeye teşvik edilmektedir. İşte bu makalede bu kutlu gecelerden biri olan Şaban ayının on beşinci gecesi Berat gecesinin fazileti ile ilgili nakledilen “Şaban ayının yarısının gecesi olduğunda Rab teberek ve teâlâ dünya semasına iner ve Kelb kabilesinin koyunlarının kolları sayısından daha çok günahı bağışlar” hadisi sened ve metin itibarıyla incelenmiş ve hadisin sıhhat açısından değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Berat, Kandil geceleri, Şa’ban, Hadis, Sahih, Zayıf

#### ABSTRACT

There are specific time periods, which are considered important in every religious culture. Kandil nights are significant nights, which Muslims regard sacred and celebrate blessedly for centuries. Muslims are encouraged to worship in these nights through plenty of ahadith reported regarding the merits of these nights. In this article -the hadith “Verily Allah, may He be glorified and exalted, descends on the night of the fifteenth of Sha’baan to the lowest heaven, and He forgives more (people) than the number of hairs on the sheep of Bani Kalb.” is examined in terms of the reliability of the text and chain of narration, and the authenticity of the hadith is attempted to be identified.

**Anahtar Kelimeler:** Bara’ah, Kandil nights, Shabaan, Hadith, Weak, Authentic

#### 1. GİRİŞ

Kültürümüzde Regâib, Mirâç, Berat, Kadir ve Mevlit geceleri yüzyıllardır halkımız tarafından mübarek kabul edilip kutlanan özel gecelerdir. Ne var ki; bu gecelerden sadece Kadir gecesi ile alakalı Kur’ân-ı Kerim’de bilgi bulunmakta diğer gecelerin kutsallığıyla ilgili ise herhangi bir âyet bulunmamaktadır. Her ne kadar ilk dönem sahabî müfessirlerinden İkrime el-Berberî (ö. 105/723) ve bazı âlimler, Duhân sûresinde zikredilen “Biz onu mübarek bir gecede indirdik. O gecede her hikmetli buyruk ayrılır ve katımızdan bir emirle ilgisine yolların”<sup>1</sup> âyetiyle kastedilen mübarek gecenin Şaban ayının on beşinci gecesi olan Berat gecesi olduğunu söylemişlerse de bu yorum çok kabul görmemiş büyük çoğunluğu itibarıyla müfessirler âyette sözü edilen kutlu gecenin Berat gecesi değil Kadir gecesi olduğunu zira “Ramazan ayı, Kur’ân’ın indirildiği aydır.”<sup>2</sup> “Şüphesiz Biz onu Kadir gecesinde indirdik”<sup>3</sup> âyetlerinde Allah Teâlâ’nın bu hususu net bir şekilde ifade ettiğini belirtmişlerdir.<sup>4</sup>

Hadis külliyyatında ise Kadir gecesinin yanı sıra Şaban’ın on beşinci gecesi olan Berat gecesi hakkında birkaç rivayet nakledilmektedir. Ancak öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; “Berat gecesi” ismi hadislerde zikredilmemektedir. Yani anılan gecenin “Leyletü’l-Berâe - Berat gecesi” olarak isimlendirilmesi Hz. Peygamber’den sonraki döneme aittir. Muhtemelen hadislerde belirtildiği üzere Yüce Allah’ın af ve mağfireti ile birçok günahın affedilecek olmasından dolayı bu gece “kişinin günahlardan ve cehennemden kurtulması” manasına gelen beraet kelimesi ile ifade edilmiş daha sonra bu kelime dilimizde hafifletilerek Berat olarak kullanılmıştır.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> Duhân 44/3-5.

<sup>2</sup> Bakara 2/185.

<sup>3</sup> Kadir 97/1.

<sup>4</sup> Kurtubî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn, *Tefsîru’l-Kurtubî*, thk. Ahmed el-Berdunî – İbrahim Atfîş, Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, Kahire 1384/1964, XVI, 127.

<sup>5</sup> Bunun dışında bu geceye “Leyletü’l-mübareke – Mübarek gece, Leyletü’s-sakk – (Günahların bağışlandığına dair) Sened gecesi ve Leyletü’r-rahme – Rahmet gecesi” isimleri de verilmiştir. Bkz. M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara ts, VI, 396.

Sözü edilen diğer kandil geceleriyle ilgili bazı rivayetler olsa bile bunlar âlimler tarafından mevzu' olarak kabul edilmiştir.<sup>6</sup> Berat gecesiyle ilgili nakledilen hadisler ise sıhhat açısından farklılık arz etmektedir. Bazı âlimler bu hadislerin sahih, bazıları ise zayıf hatta mevzu' olduklarını iddia etmişlerdir.

İşte bu makalede daha çok Berat gecesi diye isimlendirilen Şaban ayının on beşinci gecesiyle ilgili rivayetlerin en meşhuru olan “Şaban ayının yarısının gecesi olduğunda Rab tebareke ve teâlâ dünya semasına iner ve Kelb kabilesinin koyunlarının kolları sayısından daha çok günahı bağışlar” hadisi sened ve metin itibarıyla ele alınarak sıhhat açısından bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

## 2. İLGİLİ RİVAYETLER VE SENEDLERİNİN TAHLİLİ

Şaban ayının ortası Berat gecesinin faziletiyle ilgili incelediğimiz rivayet, hicrî ilk üç asırda te'lif edilen beş temel hadis kitabında yer almaktadır. Bu kısımda, ilgili rivayetlerin sened ve metni verilip râvileri cerh ve ta'dil yönüyle incelenecek ve böylece hadisin sened açısından sıhhati değerlendirilecektir.

### 2.1. İSHÂK B. RÂHÛYE (ö. 238/853), MÜSNED

#### Hadisin Senedi

İshâk b. Râhûye - Ebû Mâlik el-Cenebî - Haccâc b. Ertat - Yahya b. Ebî Kesîr - Urve - Hz. Âişe - Hz. Peygamber

#### Hadisin Metni

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: Bir gece Allah Resûlü'nün (s.a.s.) yanımda olmadığını fark ederek dışarı çıktım ve O'nu Bakî' mezarlığında ellerini semaya kaldırmış dua ederken buldum. Allah Resûlü “Ey Ebû Bekr'in kızı seni evden çıkartıp da (buraya getiren) nedir?” buyurdular. Ben de dedim ki: “Ey Allah'ın Resûlü, hanımlarından birisinin yanına gittin diye endişe etmişim.” Bunun üzerine “Şaban ayının yarısının gecesi olduğunda Rab tebareke ve teâlâ dünya semasına iner ve Kelb kabilesinin koyunlarının kolları sayısından daha çok günahı bağışlar” buyurdular.<sup>7</sup>

#### Hadisin Râvileri

##### 2.1.1. İshâk b. Râhûye (ö. 238/853)

Etbâu't-tabiîn'in büyüklerinden olan İshâk b. Râhûye'nin asıl adı Ebû Ya'kub İshâk b. İbrahim b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî'dir. Hicrî 161 yılında Merv'de doğup 238 yılında Nişâbur'da vefat etmiştir. Dönemin önemli ilim merkezleri olan Irak, Hicaz, Horasan, Şam ve Yemen'e gitmiş buralarda Cerîr b. Abdilhumeyd, İsmail b. Uleyye, Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. Cerrâh, Abdürrezzak b. Hemmam, Abdullah b. Vehb, Yahya b. Saîd el-Kattân, Mahled b. Yezid, Abdurrahman b. Mehdi, Bakıyye b. Velîd, Ebû Bekr b. Ayyâş, Gunder, Yezid b. Hârûn gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve Hasan b. Süfyân gibi önemli hadisçiler de kendisinden hadis nakletmişlerdir.<sup>8</sup> Hadis münekkitleri, İshâk b. Râhûye hakkında imam, hâfız, emîru'l-mü'minîn fi'l-hadîs gibi ta'dil ifadeleri kullanarak onun sika olduğunu belirtmişlerdir.<sup>9</sup> Nitekim Ebû Hâtîm (ö. 277/890) onun için hadiste önde gelen âlimler için kullanılan “imam” ifadesini kullanmış İbn Hibbân (ö. 354/965) da güvenilir râvilere yer verdiği *es-Sikât* adlı eserinde ismine yer vererek<sup>10</sup> onun hadis rivayetindeki üstün yerine işaret etmiştir.<sup>11</sup>

##### 2.1.2. Ebû Mâlik el-Cenebî (ö.... ?)

Ebû Mâlik el-Cenebî'nin ismi Amr b. Hâşim el-Kufî'dir. Etbâu't-tabiîn'in küçüklerindedir. Ebû İshâk es-Sebî'î, Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî, Haccâc b. Ertat, Muhammed b. İshâk b. Yesar, Eş'as b. Sevvar gibi hocalardan hadis nakletmiş kendisinden ise oğlu Ammar, Hasan b. Hammad el-Hadramî, Ya'kub b. İbrahim ve başkaları hadis rivayetinde bulunmuşlardır.<sup>12</sup> Ahmed (ö. 241/855) onun hakkında “saduk” ifadesini kullanmış ancak sahib-i hadis olmadığına işaret etmiştir. Buhârî (ö. 256/870), “fihî nazar”, Müslim (ö.

<sup>6</sup> Bkz. Nebi Bozkurt, “Kandil”, *DİA*, XXIV, 300-301.

<sup>7</sup> İshâk b. Râhûye, Ebû Ya'kub İshâk b. İbrahim b. Mahled, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, thk. Abdülğafûr b. Abdilhak el-Belûşî, Mektebetü'l-İman, Medine 1412/1991, II, 326, III, 979.

<sup>8</sup> Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Tarihü Bağdâd*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002, VI, 342; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, XI, 359-360; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984, I, 216-219.

<sup>9</sup> Abdullah Aydınlı, “İshâk b. Râhûye”, *DİA*, XX, 241.

<sup>10</sup> İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *es-Sikât*, Haydarâbâd 1393/1973, VIII, 115-116.

<sup>11</sup> İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dil*, Dâru'l-hayâ't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1271/1952, II, 210.

<sup>12</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Telhisu'l-müteşâbih fi'r-resmi ve himâyetü mâ eşkele minhu*, Talas lid-Dirasat, Dimaşk 1985, II, 611-612.

261/875) “zaîf”, Nesâî (ö. 303/915) “leyse bi kaviyy”, Ebû Hâtim ise “leyyinü'l-hadis” cerh tabirlerini kullanarak Ebû Mâlik el-Cenebî'yi cerhetmişlerdir.<sup>13</sup> İbn Sa'd (ö. 230/845) *Tabakat*'ında onun sadûk olduğunu ancak hadis rivayetinde çokça hata ettiğini belirtmiş<sup>14</sup> İbn Hibbân da onu cerh ettiği râvilerin bulunduğu *el-Mecruhîn* adlı eserine almıştır.<sup>15</sup>

### 2.1.3. Haccâc b. Ertat (ö. 145/762)

Basra ve Kufe kadılığı yapmış olan bu râvi Haccâc b. Ertat b. Sevr en-Nehâî olarak tanınmıştır. Enes b. Mâlik hayattayken dünyaya gelmiştir. Hicrî 145 yılında Rey'de vefat etmiştir. İkrime, Atâ b. Ebî Rebâh, Nâfi', Ebû İshâk, Amr b. Dînâr, Amr b. Şuayb gibi âlimlerden hadis rivayet etmiş, Kays b. Sa'd, Şu'be, Gunder, Şerik, Sevrî, Yezid b. Hârûn, Abdullah b. Nümeyr gibi önemli hadisçiler de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuşlardır.<sup>16</sup> Hadis münekkitleri, Haccâc b. Ertat'ın hadis ilmindeki üstünlüğüne dikkat çekmekle birlikte onun hadiste tedlis yaptığını söyleyerek hadislerini ihtiyatla karşılamışlardır. Yahya b. Said el-Kattân (ö. 198/813) bu yüzden kendisinden hadis rivayetinde bulunmamıştır. Yahya b. Maîn (ö. 233/848) onu “saduk” olarak nitelemiş olmakla beraber onun hakkında “leyse bi kaviyy” cerh ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Yahya b. Maîn, Haccâc b. Ertat'ın metrûk olarak bilinen Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî'den duyduğu hadisleri Amr b. Şuayb'dan naklederek tedlis yaptığını söylemiş ve onun hadisiyle ihticac edilmeyeceğini ifade etmiştir.<sup>17</sup> İbn Sa'd onun hadiste zayıf olduğunu söylemiştir.<sup>18</sup> İmam Nesâî de onu “leyse bi kaviyy” ifadesiyle cerh etmiştir.<sup>19</sup> İbn Hacer (ö. 852/1449) de Haccâc'ın saduk olduğunu ancak hadiste hata ve tedlisinin çok olduğunu vurgulamıştır.<sup>20</sup>

### 2.1.4. Yahya b. Ebî Kesîr (ö. 129/747)

Yahya b. Ebî Kesîr Sâlih, Ebû Nasr et-Tâî ve el-Yemâmî nisbeleriyle tanınmış Basralı meşhur bir râvidir. Sahabeyi gören tâbiîn neslindedir. Sahabeden Enes b. Mâlik'i görmüş ancak kendisinden hadis nakletmemiştir. Ebû Seleme b. Abdîrrahman, Abdullah b. Ebî Katâde, Ebû Kılâbe el-Cermî, İkrime el-Berberî, İmrân b. Hittan, Hilâl b. Ebî Meymune gibi âlimler onun kendisinden hadis rivayet ettiği önemli muhaddislerdir. Oğlu Abdullah, Ma'mer b. Râşid, Evzâî, Hişâm b. Ebî Abdillâh, Harb b. Şeddâd, Şeybân en-Nahvî, Hemmâm b. Yahya, Ebân b. Yezid, Cerîr b. Hâzim ve Ali b. Mübarek gibi şahıslar da ondan hadis dinlemiş olan bazı önemli hadisçilerdir.<sup>21</sup> Ali b. el-Medîni, Yahya b. Ebî Kesîr'in hadislerin isnadlarının kendisinde birleştiği “medâr” bir râvi olduğunu iddia etmiştir.<sup>22</sup> İclî (ö. 261/875), Yahya b. Ebî Kesîr'in sika bir râvi olduğunu söylemiş ancak onun Urve'den hadis işitmediğini belirtmiştir.<sup>23</sup> Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) Zührî'den sonra Medineliler'in hadislerini en iyi bilen kişinin Yahya b. Ebî Kesîr olduğunu ifade etmiştir.<sup>24</sup> Şu'be (ö. 160/776) ise onun hadis konusunda Zührî'den daha iyi olduğunu söylemiştir.<sup>25</sup> Ebû Hâtim er-Râzî onun yalnız sika râvilerden rivayet eden bir hadis imamı olduğunu kaydetmiştir.<sup>26</sup> İbn Hibbân onu *es-Sikat* adlı eserinde zikretmekle birlikte onun Hz. Enes'ten naklettiği rivayetlerde tedlis yaptığını ifade etmiştir.<sup>27</sup>

### 2.1.5. Urve b. Zübeyr (ö. 94/713)

Urve b. Zübeyr hicrî 23 (643) yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû Abdillâh'tır. Babası, ilk müslüman olan sahabîlerden Zübeyr b. Avvâm, annesi ise Hz. Âişe'nin kız kardeşi Esmâ bint Ebî Bekir'dir. Medine'nin meşhur yedi fakîhinden biri olan Urve hicrî 94 (713) yılında Medine'ye yakın bir yerde yerleştiği Fur köyünde vefat etmiştir.<sup>28</sup> Urve b. Zübeyr; babası, annesi ve teyzesi Hz. Âişe başta olmak üzere Saîd b. Zeyd, Ali b. Ebî Talib, Sehl b. Ebî Hayseme, Muhammed b. Mesleme, Câbir b. Abdillâh, Zeyd b. Sâbit, Üsâme

<sup>13</sup> Mizzi, Yûsuf b. Zeki Abdurrahman, *Tehzîbu'l-kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980, XXII, 224; Zehebî, *Mizânu'l-İtidal fi nakdi'r-ricâl*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1382/1963, III, 290.

<sup>14</sup> İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-kübra*, thk. M. Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, VI, 363.

<sup>15</sup> İbn Hibbân, *el-Mecruhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâi ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zayed, Dâru'l-va'y, Haleb 1396, II, 77.

<sup>16</sup> İbn Hibbân, *el-Mecruhîn*, I, 225; Zehebî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, VI, 515-516.

<sup>17</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 155-156.

<sup>18</sup> İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra*, VI, 342.

<sup>19</sup> İbn Adîyy, Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafai'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecvîd - Ali Muhammed Muavviz, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, II, 518.

<sup>20</sup> İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvame, Dâru'r-Raşid, Suriye 1406/1986, s. 152.

<sup>21</sup> Zehebî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, VI, 204-205.

<sup>22</sup> Ali b. el-Medîni, *el-İlel*, nşr. Hüsâm M. Bû Kurays, Kuveyt 1423/2002, s. 17-25, 44.

<sup>23</sup> İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh, *Tarîhu's-sikât*, Dâru'l-Baz, Dimaşk 1405/1984, s. 475.

<sup>24</sup> İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, XI, 268.

<sup>25</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 156-157.

<sup>26</sup> Zehebî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, VI, 205.

<sup>27</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 592.

<sup>28</sup> İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra*, V, 139.

b. Zeyd, Abdullah b. Erkam, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr gibi birçok sahabiden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de çocukları, Süleyman b. Yesâr, Ebû Seleme b. Abdirrahman, İbn Şihâb ez-Zührî, Safvan b. Süleym, Ebu'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Muhammed b. Münkedir, Sâlih b. Keysân gibi önemli hadisçiler hadis nakletmişlerdir. İbn Uyeyne, Urve b. Zübeyr'in Hz. Âişe hadislerini en iyi bilen kişi olduğunu söylemiştir.<sup>29</sup> Urve, hadis münekkitleri tarafından "hafız, sika, sebt" olarak kabul edilmiş<sup>30</sup> nitekim İclî, *Tarîhu's-sikât* adlı eserine<sup>31</sup> İbn Hibban da *es-Sikat*'ına<sup>32</sup> almak sûretiyle onu tevsik etmişlerdir.

### 2.1.6. Hz. Âişe (ö. 58/678)

Hız. Peygamber'in hanımı, mü'minlerin annesidir. Bi'setin 4. yılında (614) Mekke'de doğmuştur. Hicretin 2. senesinde Hz. Peygamber'le evlenmiş dokuz yıl Hz. Peygamberle birlikte yaşamıştır. Hz. Peygamber'den sonra ise kırk yedi yıl daha yaşayarak müslümanları birçok dini meselelerde aydınlatmış ve altmış beş yaşında iken hicrî 58 yılında Medine'de vefat etmiştir. Hz. Âişe öğrenme arzusu, zekâsı, kuvvetli hâfızası ve Kur'ân'ı ve Sünnet'i çok iyi anlaması ile ashab arasında temayüz etmiştir. Atâ b. Ebî Rebâh, onun insanların en fakîhi ve dini anlayış bakımından insanların en üstünü olduğunu söylemiştir.<sup>33</sup> Nitekim ashab-ı kirâm anlayamadıkları veya anlamakta zorlandıkları birçok dini meseleyi kendisine sorarak onun ilminden istifade etmişlerdir. Kendisi bazı sahabîlerin Kur'ân'a ve Sünnete aykırı naklettikleri hadisleri tenkit ederek tashihlerde bulunmuştur. Onun en önemli özelliklerinden biri de Hz. Peygamber'in sünnetini kaydederek onu eksiksiz bir şekilde sonraki nesle aktarmasıdır. Bu konuda önemli hizmet ifa eden Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'den naklettiği hadislerin sayısı 2210'dur.<sup>34</sup> O hadisleri genellikle bizzat Hz. Peygamber'den rivayet etmekle birlikte bazı hadisleri ise başta babası Hz. Ebû Bekr olmak üzere Hz. Ömer, Hz. Fâtîma, Sa'd b. Ebî Vakkas, Hamza b. Amr el-Eslemî ve Cüdâme bint Vehb el-Esediyye gibi başka sahabîlerden de almıştır. Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi Hz. Peygamber'den çok sayıda hadis rivayet edenler ve pek çok sahâbî ondan hadis nakletmişlerdir. Kız kardeşi Esmâ'nın oğulları Abdullah b. Zübeyr ile Urve b. Zübeyr ve tâbiîn neslinin ileri gelenlerinden Saîd b. Müseyyeb, Süleyman b. Yesâr, Şa'bî, Atâ b. Ebî Rebâh, Mücâhid, İbn Sîrîn, Mesrûk da Hz. Âişe'den hadis rivayet eden meşhur şahıslardır.<sup>35</sup>

### Senedin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Günümüze ulaşmış ilk hadis kaynaklarından İshâk b. Râhûye'nin *Müsned*'inde geçen bu rivayetin senedine bakıldığında hadisin zayıf olduğu söylenebilir. Zira müellifin hadisi kendisinden aldığı Ebû Mâlik el-Cenebî hakkında hadis münekkitlerinin cerh ifadeleri yer almaktadır. Her ne kadar bu râviyi "saduk" olarak niteleyenler olsa da çoğunlukla âlimler onu hadis rivayetinde çokca hata yapan biri olarak değerlendirmiş ve ismini zayıf râvilerin bulunduğu "Mecruhîn" adlı eserlerde zikretmişlerdir.

Diğer yandan râvilerden Haccâc b. Ertat'la ilgili olarak, hadiste tedlis yaptığı söylenmiş ve hadislerinin ihtiyatla karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Yahya b. Maîn, Nesâî ve İbn Hacer gibi önemli hadisçilerin bu râvi hakkındaki cerh ifadeleri söz konusu hadisi zayıf kılmaktadır.

Hadis râvilerinden bir diğeri Yahya b. Ebî Kesîr'in sika bir râvi olduğu ifade edilmekle birlikte onun Urve'den hadis işitmediği kaydedilmiştir. Bu rivayetin senedinde ise Yahya b. Ebî Kesîr'in Urve'den nakli söz konusudur. Bu durumda senedin bu kısmında bir tedlis olduğu söylenebilir. Sonuç itibarıyla münekkitlerin hadisin senedinde yer alan iki râvi hakkındaki olumsuz kanaati ve seneddeki tedlis iddaları, hadisin sıhhat derecesini düşürmekte ve hadisi sened açısından zayıf kılmaktadır.

## 2.2. AHMED B. HANBEL (ö. 241/855), MÜSNED

### Hadisin Senedi

Ahmed b. Hanbel - Yezid b. Hârûn - Haccâc b. Ertat - Yahya b. Ebî Kesîr - Urve - Hz. Âişe - Hz. Peygamber

### Hadisin Metni

Hız. Âişe'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: Bir gece Allah Resûlü'nün (s.a.s.) yanımda olmadığını fark ederek dışarı çıktım ve O'nu Bakî' mezarlığında başını semaya kaldırmış (dua ederken ) buldum. Allah Resûlü bana dedi

<sup>29</sup> İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzi'b*, VII, 182.

<sup>30</sup> Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 421-437; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzi'b*, VII, 180-185.

<sup>31</sup> İclî, *Tarîhu's-sikât*, s. 331.

<sup>32</sup> İbn Hibban, *es-Sikat*, V, 194.

<sup>33</sup> İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan eş-Şeybânî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahabe*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994, VII, 186.

<sup>34</sup> Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 426-467; Mustafa Fayda, "Âişe", *DİA*, II, 201-205.

<sup>35</sup> İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 186; Mustafa Fayda, "Âişe", *DİA*, II, 204.

ki: “Allah ve Resûlü’nün sana haksızlık etmelerinden mi korktun?” Ben de dedim ki: “Ey Allah’ın Resûlü, hanımlarından birisinin yanına gittiğini zannetmişim.” Bunun üzerine “Şüphesiz Allah azze ve celle, Şaban ayının yarısının gecesinde dünya semasına iner ve Kelb kabilesinin koyunlarının kolları sayısından daha çok günahı veya günah işleyeni bağışlar” buyurdular.<sup>36</sup>

## Hadisin Râvileri

### 2.2.1. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)

Hanbelî mezhebinin kurucusu ve meşhur hadisçi Ahmed b. Hanbel 164 (780) yılında Bağdat’ta doğmuştur. Künyesi Ebû Abdillâh olan Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybânî ve el-Mervezî nisbeleriyle tanınmıştır. Hadis tahsili için Kûfe, Basra, Mekke, Medine, Dımaşk, Halep ve Cezîre’ye gitmiştir. Gittiği yerlerde tanınmış muhaddislerle görüşmüş onlardan hadis nakletmiştir. Hüseyim b. Beşîr onun en fazla hadis aldığı hocasıdır. Abbad b. Abbad, Mu’temir b. Süleyman, Süfyan b. Uyeyne, Mervan b. Muaviye, Gunder, İbn Uleyye, Mahled b. Yezid, Veki’ b. Cerrah, Yahya b. Kattan, İmam Şâfiî, Süleyman b. Harb, Yezid b. Hârûn gibi meşhur muhaddislerden hadis rivayetinde bulunmuştur. En önemli hadis eseri olan *Müsned*’ine göre kendisinden hadis rivayet ettiği hocaların sayısı 280’dir. Buhârî kendisinden bir hadis Müslim ve Ebû Dâvûd ise ondan çok sayıda hadis nakletmişlerdir. Kütüb-i sitte’nin diğer müellifleri Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce ise ondan başka bir râvi vasıtasıyla hadis almışlardır. Bunların dışında oğulları Salih ve Abdullah, Abdürrezzâk, Ali b. el-Medinî, Yahya b. Maîn, Ebû Zûr’a er-Râzî, Ebû Hâtim, Harb b. İsmail ve İbrahim b. Hânî gibi önemli muhaddisler de ondan hadis nakletmişlerdir.<sup>37</sup> Abdürrezzak (ö. 211/826), hadislerin fikhını ondan daha iyi bilen olmadığını ve onun gibi vera sahibi kimse görmediğini, İmam Şâfiî (ö. 204/820) de onun gibi fakîh, müttaki ve âlim bir şahsın Bağdat’tan daha önce çıkmadığını ifade etmiştir. Önemli bir hadis hâfızı olan Yahya b. Âdem (ö. 203/818) “Ahmed bizim imamımızdır” diyerek onun hadis ilmindeki oteritesini ortaya koymuştur. Ali b. el-Medinî de “Bizim içimizde onun kadar hafızası kuvvetli kimse yoktur” sözüyle onun hıfzının sağlamlığına ve çok sayıda hadis ezberinde olduğuna işaret etmiştir. İclî ise onun hadiste sika ve sebt olduğunu, hadislerin fikhını iyi bildiğini ve Sünnete bağlılığını vurgulamıştır.<sup>38</sup> İbn Sa’d, İclî, Ebû Hâtim er-Râzî, Nesâî ve İbn Hibbân gibi hadis münekkitlerinin Ahmed b. Hanbel’in hadis alanında otorite ve güvenilir bir râvi, hadisin hem fikhını hem de tefsirini bilen bir hâfız olduğunu söylemeleri hadisteki yerini belirtmeye kâfidir.<sup>39</sup> Ahmed b. Hanbel, mükerrerleriyle birlikte otuz bin kadar hadis ihtiva eden *el-Müsned* adlı hadis eserini 700 bin hadis arasından seçerek hazırlamıştır. 241 (855) de Bağdat’ta vefat etmiştir.

### 2.2.2. Yezid b. Hârûn (ö. 206/821)

Ebû Hâlid Yezid b. Hârûn b. Zâzân es-Sülemî el-Vâsıtî 118 (736) yılında Vâsıt’ta dünyaya gelmiştir. Kütüb-i sitte başta olmak üzere birçok hadis eserinde ismi geçen bu zat aslen Buhâralı’dır. Hadis rivayetinde bulunmak için pek çok ilmi seyahate çıkmış, Bağdat’a geldiğinde büyük kalabalıklara hadis nakletmiştir. Hadis sahasında önemli bir yere sahip olan Yezid b. Hârûn 206 (821) yılının Rebûlâhîr ayında Vâsıt’ta vefat etmiştir.<sup>40</sup> Süleyman et-Teymî, Humeyd et-Tavîl, Yahya b. Saîd, İsmail b. Ebî Hâlid, Muhammed b. Amr b. Alkame, Şu’be b. Haccâc, Said b. Ebî Arûbe Muhammed b. İshâk, Şerik b. Abdullah ve birçok hocadan hadis rivayet eden Yezid b. Hârûn’un kendisinden de Ali b. el-Medinî, Müsedded b. Müserhed, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hayseme, Amr en-Nakid, Abd b. Humeyd, İbn Ebî Şeybe, İbn Nümeyr, Muhammed b. Mesleme gibi tanınmış muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.<sup>41</sup> İclî, Yezid b. Hârûn’un hadiste sika ve sebt olduğunu söylemiş<sup>42</sup> Ebû Hâtim er-Râzî de onu “sika - imam - sadûk” olarak nitelendirmiş ve “onun gibisi sorulmaz” diyerek tevsik etmiştir.<sup>43</sup> Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), “Yezid b. Hârûn’dan daha titiz bir hadis hâfızı görmedik” demiştir.<sup>44</sup> Ahmed b. Hanbel de, Yezid b. Harun’u hadis ilminde “hâfız ve mutkin” olarak değerlendirmiş ve onun özellikle Haccâc b. Ertat’tan naklettiği hadislerin sahih olduğunu belirtmiştir. Yahya b. Maîn ve Ali b. el-Medinî onun sika olduğu görüşüne katılmışlardır.<sup>45</sup> İbn Hibban da onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş ancak hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybettiğini belirtmiştir.<sup>46</sup> Yezid b. Hârûn, ömrünün sonlarına doğru gözleri görmediği ve bu yüzden kendisine sorulan bazı hadisleri bilemediği için yanında bulunan cariyesine

<sup>36</sup> Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvûd – Âdil Mürşid vdğr., Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1421/2001, XLIII, 147.

<sup>37</sup> Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XI, 180-182.

<sup>38</sup> İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehziib*, I, 73-74.

<sup>39</sup> M. Yaşar Kandemir, “Ahmed b. Hanbel”, *DİA*, II, 79.

<sup>40</sup> Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IX, 358-362.

<sup>41</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, XI, 295; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IX, 358-359.

<sup>42</sup> İclî, *Ma’rifetü’s-sikat*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Büstevî, Mektebetü’d-Dâr, Medine 1405/1985, II, 368.

<sup>43</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, XI, 295.

<sup>44</sup> Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IX, 370.

<sup>45</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, XI, 295.

<sup>46</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 632.

kitaplardan kontrol ettirmiştir. Bundan dolayı Ebû Hayseme onun ayıplandığını söylemiş<sup>47</sup> ancak Zehebî (ö. 748/1348) bu olumsuz değerlendirmeye rağmen onun tartışmasız hadiste hüccet olduğunu iddia etmiştir.<sup>48</sup>

### 2.2.3. Haccâc b. Ertat

### 2.2.4. Yahya b. Ebî Kesîr

### 2.2.5. Urve b. Zübeyr

### 2.2.6. Hz. Âişe

## Senedin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki bu rivayetin senedi İshâk b. Râhûye rivayetiyle benzerlik göstermektedir. Ne var ki İbn Râhûye bu hadisi Ebû Mâlik el-Cenebî tariki ile bize bildirirken (أَحْمَرًا) İbn Hanbel, Yezid b. Hârûn aracılığıyla bize tahdisen haber (حَدَّثَنَا) vermektedir. Bunun dışında iki rivayetin tarikinde herhangi bir fark görünmemektedir. Senedde bulunan Haccâc b. Ertat'tan Hz. Peygamber'e kadarki râvilerin hepsi aynıdır. Dolayısıyla bu hadisteki müşterek râvi yani hadisin kendisinden sonra yayıldığı kişi Haccâc b. Ertat'dır.

Ahmed b. Hanbel'in bu hadisi kendisinden aldığı hocası Yezid b. Hârûn, İbn Râhûye'nin hadisi kendisinden naklettiği Ebû Mâlik el-Cenebî'den daha güvenilir ve sika olmasına rağmen müşterek râvi Haccâc b. Ertat ve sonrasındaki Yahya b. Ebî Kesîr ile ilgili daha önce ifade edilen cerh ifadeleri bu hadisin senedini zayıf kılmaktadır. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin tahkikini yapan Şuayb el-Arnâvûd ve başka âlimler bu rivayetin senedinin Haccâc b. Ertat'tan dolayı zayıf ve muntakî olduğunu vurgulamışlardır.

## 2.3. ABD B. HUMEYD (ö. 249/863-64), EL-MÜNTEHAB MİN MÜSNED

### Hadisin Senedi

Abd b. Humeyd - Yezid b. Hârûn - Haccâc b. Ertat - Yahya b. Ebî Kesîr - Urve - Hz. Âişe - Hz. Peygamber

### Hadisin Metni

Hiz. Âişe'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: Bir gece Allah Resûlü'nün (s.a.s.) yanımdaya olmadığını fark ederek dışarı çıktım ve O'nu Bakî mezarlığında başını semaya kaldırmış (dua ederken) buldum. Allah Resûlü bana dedi ki: “Ey Âişe, Allah ve Resûlü'nün sana haksızlık etmelerinden mi korktun?” Ben de “Öyle değil de ey Allah'ın Resûlü ancak sizin hanımlarınızdan birinin yanına gittiğinizi zannetmişim” dedim. Bunun üzerine “Şüphesiz Allah tebareke ve teâlâ, Şaban ayının yarısının gecesinde dünya semasına iner ve Kelb kabilesinin koyunlarının kolları sayısından daha çok günahı veya günah işleyeni bağışlar” buyurdular.<sup>49</sup>

### Hadisin Râvileri

#### 2.3.1. Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64)

Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî), Mâverâünnehir'in meşhur hadis hâfızlarından. Aslen Türk olan Abd b. Humeyd 170 (786-87) yılında Mâverâünnehir'in bir şehri olan Kis'te doğmuş ve hicri 249'da yine aynı şehirde vefat etmiştir. *Müsned*'inde adı geçen Yezid b. Hârûn, Ali b. Âsım el-Vâsıtî, Yahya b. Âdem, Muhammed b. Bişr, Abdürrezzâk, Abdullah b. Bekr, Vâkıdî, Ebû Dâvûd el-Haferî gibi pek çok kişiden hadis nakletmiştir. Başta Müslim, Tirmizî ve oğlu Muhammed olmak üzere Şureyh b. Ebî Abdillâh, Muhammed b. Musa gibi Mâverâünnehir'deki birçok âlim ondan hadis rivayetinde bulunmuşlardır.<sup>50</sup> İmam Buhârî de kendisinden muallâk olarak bir hadis nakletmiştir.<sup>51</sup> İbn Hibbân ona *es-Sikat*'inde yer vermiş<sup>52</sup> Zehebî de kendisini *Tezkiretü'l-hüffâz* adlı eserine alarak onun sika imamlardan olduğunu söylemiştir.<sup>53</sup>

<sup>47</sup> Hatîb, *Tarîhu Bağdat*, XIV, 338-339.

<sup>48</sup> Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 363.

<sup>49</sup> Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissî, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Mustafa el-Adevî, Dâru Belensiye, Riyâd 1423/2002, II, 373.

<sup>50</sup> Zehebî, *Tezkiretü'l-hüffâz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, II, 89; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 235-236; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 455-457.

<sup>51</sup> Bkz. Buhârî, *Menâkıb* 25.

<sup>52</sup> İbn Hibbân, *es-Sikat*, VIII, 401.

<sup>53</sup> Zehebî, *Tezkiretü'l-hüffâz*, II, 89.

**2.3.2. Yezid b. Hârun****2.3.3. Haccâc b. Ertat****2.3.4. Yahya b. Ebî Kesîr****2.3.5. Urve b. Zübeyr****2.3.6. Hz. Âişe****Senedin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi**

Abd b. Humeyd'in eserine aldığı hadisin senediyle Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde zikredilen hadisin senedi arasında bir fark yoktur. İkisi de hadisi Yezid b. Harun'dan nakletmişlerdir. Ondan sonra Haccâc b. Ertat'tan Hz. Peygamber'e kadar devam eden rivayet silsilesi ise zaten bütün rivayetlerde aynıdır, hiç değişmemektedir. Bu yüzden yukarıda râvilerle ilgili zikredilen cerh sebeplerinden dolayı bu rivayetin senedinin de sıhhatli olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim *el-Müntehab*'ın tahkikini yapan muasır âlimlerden Mustafa el-Adevî de bu hadisin zayıf olduğuna hükmetmiştir.

**2.4. İBN MÂCE (ö. 273/887), SÜNEN****Hadisin Senedi**

İbn Mâce - Abde b. Abdillâh el-Huzâî ve Muhammed b. Abdilmelik Ebû Bekr - Yezid b. Hârun - Haccâc b. Ertat - Yahya b. Ebî Kesîr - Urve - Hz. Âişe - Hz. Peygamber

**Hadisin Metni**

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: Bir gece Allah Resûlü'nün (s.a.s.) yanımda olmadığını fark ettim ve aramak için dışarı çıktığımda O'nu Bakî' mezarlığında başını semaya kaldırmış (dua ederken) buldum. Allah Resûlü "*Ey Âişe, Allah ve Resûlü'nün sana haksızlık etmelerinden mi korktun?*" buyurdular. Ben de "Öyle değil de ey Allah'ın Resûlü ancak sizin hanımlarınızdan birinin yanına gittiğinizi zannetmiştim" dedim. Bunun üzerine "*Şüphesiz Allah, Şaban ayının yarısının gecesinde dünya semasına iner ve Kelb kabilesinin koyunlarının kulları sayısından daha çok günahı veya günah işleyeni bağışlar*" buyurdular.<sup>54</sup>

**Hadisin Râvileri****2.4.1. İbn Mâce (ö. 273/887)**

Asıl adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni'dir. İbn Mâce künyesiyle meşhur olmuştur. Kütüb-i sitte olarak ifade edilen altı hadis kitabından biri olan *Sünen*'in müellifidir. 209 (824) yılında doğmuş ve 273 (887) yılında Ramazan ayında vefat etmiştir. Tanınmış bir hadis hâfızı olan İbn Mâce hadis almak için Irak, Basra, Küfe, Bağdat, Şam, Mekke, Medine, Mısır ve Rey gibi önemli ilim merkezlerine seyahatlerde bulunmuştur.<sup>55</sup> Çoğunlukla Ali b. Muhammed et-Tanâfisi'den hadis nakletmiştir. Cübare b. Muğalles, Mus'ab b. Abdillâh, Muhammed b. Rumh, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Yezid b. Abdillâh, Abdüsselam b. Âsım, Osman b. Ebî Şeybe gibi isimler de onun hadis aldığı bazı hocalarıdır. Kendisinden Muhammed b. İsa el-Ebherî, Ahmed b. Ravh, Ahmed b. Muhammed b. Hakîm, Ali b. İbrahim el-Kattân, Süleyman b. Yezid ve birçok muhaddis hadis rivayet etmişlerdir.<sup>56</sup> Ebû Ya'la Halil b. Abdillâh (ö. 446/1055), hadis hâfızı İbn Mâce'nin sika bir râvi olduğu hususunda ittifakın bulunduğunu ve onunla ihticac edildiğini söylemiştir.<sup>57</sup>

**2.4.2a. Abde b. Abdillâh el-Huzâî (ö. 258/871)**

Ebû Sehl Abde b. Abdillâh el-Huzâî es-Saffâr, el-Basrî nisbesiyle tanınmasına rağmen aslen Kûfeli'dir. 258 yılında Ehvâz'da vefat etmiştir. Ca'fer b. Avn, Abdüsselam b. Abdilvâris, Muaviye b. Hişam, Yezid b. Hârun, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Yahya b. Âdem gibi önemli hocalardan hadis nakletmiştir. Kendisinden ise Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Zekeriyya b. Yahya es-Sacî, Ebû Hâtim, İbn Huzeyme gibi meşhur muhaddisler hadis rivayet etmişlerdir. Nesâî, Dârekutnî (ö. 385/995) ve İbn Hacer gibi hadis münekkitleri onun

<sup>54</sup> İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvîni, *Sünenü İbni Mâce*, thk. Şuayb el-Arnâvûd vdğr., Dâru'r-Risale el-Âlemiyye, Beyrut 1430/2009, İkametü's-salât 191.

<sup>55</sup> Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 155.

<sup>56</sup> Zehebî, *Siyeru'l-âlemi'n-nübelâ*, XIII, 277-278.

<sup>57</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-kemal*, XXVII, 41.

sika olduğunu söylemişler<sup>58</sup> Ebû Hâtim er-Râzî de onu hadiste sadûk olarak nitelendirmiştir.<sup>59</sup> İbn Hibban ise onu eserinde zikretmek suretiyle tevsik etmiştir.<sup>60</sup>

#### 2.4.2b. Ebî Bekr Muhammed b. Abdilmelik (ö. 258/871)

Ebû Bekr Muhammed b. Abdilmelik b. Zencûye el-Ğazzâl, el-Bağdadî nisbesiyle bilinmekle birlikte aslen Horasanlı'dır. Hadis ilminde önemli bir yere sahip olan bu râvi hadis tahsil etmek için birçok ilmi seyahatlerde bulunmuştur. Hicrî 258 yılında Ramazan ayında vefat etmiştir. Abdürrezzak b. Hemmam, Zeyd b. Hübab, Yezid b. Hârûn, Ca'fer b. Avn, Muhammed b. Musa, Ebû Muğîre el-Humsî, Osman b. Salih, Muhammed b. Yusuf, Fudayl b. Abdilvehhab'tan rivayet etmiştir. Kendisinden başta Sünen-i erbea sahipleri olmak üzere Ebû Ya'la, Ebû Hâtim, İsmail b. İshâk, İbrahim b. İshâk, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Musa b. Harun, Ebu'l-Kasım el-Begâvî hadis nakletmişlerdir.<sup>61</sup> Ebû Hâtim eserinde onu saduk olarak nitelendirmiş<sup>62</sup> İbn Hibban da *es-Sikat* adlı eserinde kendisine yer vermek suretiyle onu tevsik etmiştir.<sup>63</sup> Nitekim rical tenkidinde müteşeddî olan İmam Nesâî de onun sika olduğunu söylemiştir.<sup>64</sup>

#### 2.4.3. Yezid b. Hârûn

#### 2.4.4. Haccâc b. Ertat

#### 2.4.5. Yahya b. Ebî Kesîr

#### 2.4.6. Urve b. Zübeyr

#### 2.4.7. Hz. Âişe

### Senedin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Bu hadisin senedi, daha önce incelediğimiz Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd rivayetlerinin senediyle aynı sayılır. Ancak şu var ki; mezkûr müellifler, hadisi Yezid b. Hârûn'dan aracısız nakletmişlerken İbn Mâce aynı tabakadan sika-güvenilir iki râvi aracılığıyla Yezid b. Harun'dan hadisi almıştır. Dolayısıyla bu hadisin sıhhati hakkında yukarıda zikrettiğimiz hususlardan farklı bir şey söylemek mümkün değildir. Hadis, râvileri hakkında serdedilen tenkitler nedeniyle zayıftır. Bununla birlikte bu hadiste, ravî sayısı bir kişi daha fazla olduğu için diğerlerine göre daha nâzil bir isnadla nakledilmiştir. Muasır hadis münekkidi Nâsiruddin el-Elbânî (ö.1420/1999) de bu hadisi zayıf kabul etmiştir.<sup>65</sup>

### 2.5. TİRMİZİ (ö. 279/892), SÜNEN

#### Hadisin Senedi

Tirmizî - Ahmed b. Menî' - Yezid b. Harûn - Haccâc b. Ertat - Yahya b. Ebî Kesîr - Urve - Hz. Âişe - Hz. Peygamber

#### Hadisin Metni

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, şöyle demiştir: Bir gece Allah Resûlü'nün (s.a.s.) yanımda olmadığını fark ederek dışarı çıktım ve O'nu Bakî' mezarlığında buldum. "Allah ve Resûlü'nün sana haksızlık etmelerinden mi korktun?" buyurdular. Ben de dedim ki: "Ey Allah'ın Resûlü, hanımlarından birisinin yanına gittiğinizi zannetmişim." Bunun üzerine "Şüphesiz Allah azze ve celle, Şaban ayının yarısının gecesinde dünya semasına iner ve Kelb kabilesinin koyunlarının kolları sayısından daha çok günahı veya günah işleyeni bağışlar" buyurdular.<sup>66</sup>

#### Hadisin Râvileri

##### 2.5.1. Ebû İsa et-Tirmizî (ö. 279/892)

Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî 209 (824) yılında Tirmiz'de doğmuştur. Horasan, Irak ve Hicaz gibi dönemin önemli ilim merkezlerine giderek buralarda hadis tahsil etmiştir. Kuteybe b. Saîd, İshâk b. Râhûye, Mahmud b. Ğaylân, Ali b. Hucr, Amr b. Ali el-Fellas, Muhammed b. Ebân, Nasr b. Ali el-Cehdamî, Yusuf b.

<sup>58</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-kemal*, XXVIII, 537-539.

<sup>59</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 90.

<sup>60</sup> İbn Hibbân, *es-Sikat*, VIII, 437.

<sup>61</sup> Hatîb, *Tarîhu Bağdat*, III, 148; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 346-347.

<sup>62</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 5.

<sup>63</sup> İbn Hibbân, *es-Sikat*, IX, 130.

<sup>64</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-kemal*, XXVI, 18.

<sup>65</sup> Elbânî, Muhammed Nâsiruddin, *Sahihu ve zaifu Süneni İbni Mâce*, III, 389. (I-IX) q

<sup>66</sup> Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir - M. Fuad Abdülbâkî vdğr., Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1395/1975, Savm 39.



Hammad, Hennâd b. Serî, Yahya b. Habîb, Süveyd b. Nasr gibi önemli muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. Diğer kütüb-i sitte müellifleri İmam Buhârî, İmam Müslim ve Ebû Dâvûd da onun kendilerinden istifade ettiği muhaddislerdir. Ebû Bekr Ahmed b. İsmail, Ahmed b. Yusuf, Hammad b. Şakir, Abdullah b. Nasr, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed, Mekhûl b. Fadl, Müsebbih b. Ebî Musa gibi râviler de Tirmizî'den hadis nakleden önemli bazı şahsiyetlerdir.<sup>67</sup> Kütüb-i sitte'yi oluşturan eserlerden biri olan *Câmiu't-Tirmizî*'nin müellifi İmam Tirmizî, en önemli hâfız hadis imamlarından biridir. Ebû Ya'lâ el-Halilî, Tirmizî'nin sika olduğu hususunda âlimlerin ittifak ettiğini belirtmiştir. Ebû Sa'd Abdurrahmân b. Muhammed el-İdrîsî (ö. 405/1015) ise Tirmizî'nin hadis ilminde kendisine iktida edilen bir âlim olduğunu beyan etmiştir. İmran b. Alan, Buhârî'nin vefatından sonra Horasan bölgesinde hadis ilminde Tirmizî gibi başka bir âlimin kalmadığını söylemiş ayrıca onun zühd ve takvasına işaret etmiştir.<sup>68</sup> İbn Hibban ise sika râvilere yer verdiği eserine Tirmizî'yi almış ve onun hadisleri derleme, tasnif etme, ezberleme ve müzakere etme gibi hususlarda üstün yerine dikkat çekmiştir.<sup>69</sup>

### 2.5.2. Ahmed b. Menî' (ö. 244/858-59)

Ebû Ca'fer Ahmed b. Menî' b. Abdurrahmân el-Begavî, hicrî 160 yılında Horasan'ın Merv şehrinde doğmuştur. Meşhur hadis hâfızlarından biri olan Ahmed b. Menî' hadis öğrenmek için birçok yere gitmiş ve gittiği yerlerde muhaddislerden hadis almıştır. Hüseyim, Abbad b. Avvam, Süfyan b. Uyeyne, Mervan b. Şüca', Abdullah b. Mübarek onun hadis naklettiği bazı hocalarıdır. Başta kütüb-i sitte müellifleri olmak üzere, torunu Ebu'l-Kasım Abdullah el-Begavî, Abdullah b. Nâciye, Yahya b. Sâid, İshâk b. Cemil ve daha pek çok muhaddis ondan hadis rivayet etmişlerdir.<sup>70</sup> Ebû Hâtim "sadûk",<sup>71</sup> Nesâî "sika", Darakutnî ise "la be'se bih" ifadelerini kullanarak bu râviyi tevsik etmişlerdir.<sup>72</sup>

### 2.5.3. Yezid b. Harûn

### 2.5.4. Haccâc b. Ertat

### 2.5.5. Yahya b. Ebî Kesîr

### 2.5.6. Urve b. Zübeyr

### 2.5.7. Hz. Âişe

## Senedin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi

Bu hadisin senedi, İbn Mâce rivayetiyle benzerlik göstermektedir. Tirmizî, hadisi Yezid b. Hârûn'dan Ahmet b. Menî' aracılığıyla naklederken İbn Mâce iki farklı hocasından rivayet etmektedir. Yani iki müellifin hadisi aldıkları hocaları farklıdır. Bunun dışında Yezid b. Harun'dan itibaren rivayetin tarikinde bir değişiklik bulunmamaktadır. Bu durumda hadisin sıhhatiyle alakalı daha önce zikredilen şeylerin aynısını söylemek mümkündür. Tirmizî ve hocası Ahmed b. Menî'in sika olması neticeyi değiştirmemektedir. Zaten hadisin müellifi İmam Tirmizî, bu rivayeti kaydettikten sonra Hz. Âişe hadisinin bu şekliyle sadece Haccâc'tan nakledildiğini söyleyerek hadisin zayıf olduğuna işaret etmekte ayrıca İmam Muhammed'in (İmam Buhârî) bu hadisle ilgili zayıf hükmü verdiğini zira Yahya b. Ebî Kesir'in, Urve'den, yine Haccâc b. Ertat'ın da Yahya b. Ebî Kesir'den hadis işitmediklerini belirterek senedin iki yerindeki inkitaya dikkat çekmektedir. Son dönem hadis münekkitlerinden Nâsiruddin el-Elbânî de aynı sebeplerden dolayı hadisin senedinin zayıf olduğunu vurgulamaktadır.<sup>73</sup>

## 3. HADİSİN GENEL İSNAD ŞEMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Hadisin farklı senedlerini teker teker inceledikten sonra hadisin sıhhati hakkında genel bir değerlendirme yapabilmek için rivayetlerin hepsini bir bütün olarak görmek gerekir. Buna göre incelediğimiz hadisin tariklerini şöyle bir isnad şemasında göstermek mümkündür.

<sup>67</sup> Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 271-272.

<sup>68</sup> İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, IX, 388-389.

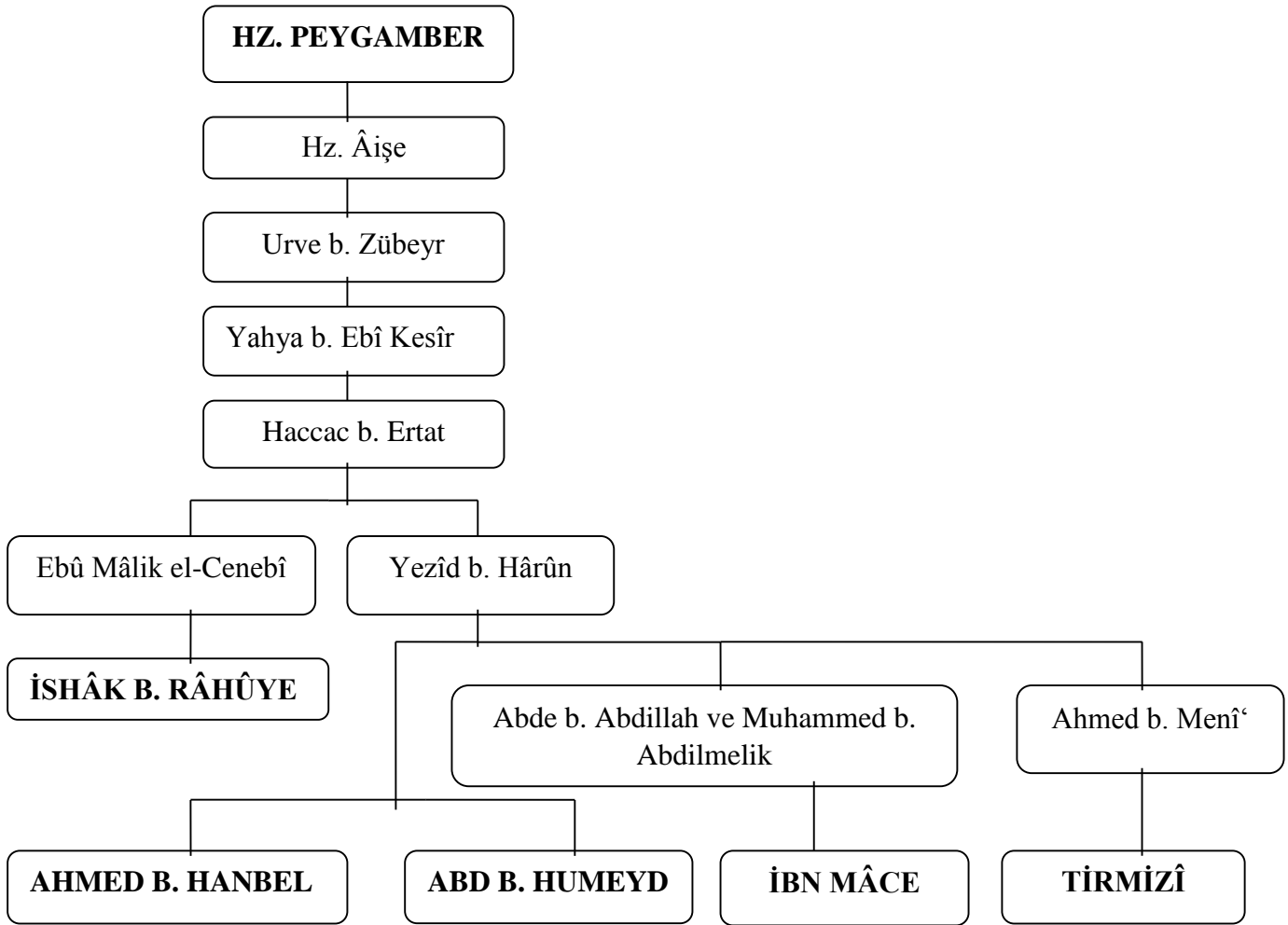
<sup>69</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 153.

<sup>70</sup> Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 483-484.

<sup>71</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 77.

<sup>72</sup> İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, I, 84-85.

<sup>73</sup> Elbânî, *Zaifu Süneni Tirmizî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1411/1991, I, 86.



İsnad şemasında görüldüğü gibi hadisimiz ilk üç asırda telif edilen beş temel hadis eserinde yer almaktadır. Kaynağı itibariyle Hz. Peygamber'e nisbet edilen merfu' bir hadistir. Hadisi Hz. Peygamber'den sadece Hz. Âiše, ondan da sadece yeğeni Hz. Urve nakletmektedir. Yani bu iki tabakada hadis râvisi tektir. Sonraki tabakalarda Yahya b. Ebî Kesîr ve Haccâc b. Ertat da hadisi tek başına rivayet etmişlerdir. Dolayısıyla incelediğimiz hadis ilk dört tabakada tek râvi kanalıyla nakledilip teferrüd etmiş daha sonra intişar etmiştir. Ancak sonraki tabakalarda ravî sayısının artması, hadisi meşhur seviyesine çıkartacak kadar olmamıştır. Bu yönüyle bakıldığında söz konusu hadisin âhad hadis çeşitlerinden biri kabul edilen "fert-garib hadis" olduğu söylenebilir.

Haccâc b. Ertat'dan itibaren hadisin senedi iki kola ayrılarak intişar etmiştir. Birinci rivayet Ebû Mâlik el-Cenebî' tarafından İbn Râhûye'ye ulaşırken ikinci kol Yezid b. Harûn aracılığıyla diğer dört müellife ulaşmaktadır. Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd aracısız, İbn Mâce ve Tirmizî ise her biri başka râviler vasıtasıyla Yezid b. Harun'dan hadisi tahric etmişlerdir.

Râvilerle ilgili değerlendirmelerde ta'dil ifadeleri daha fazla yer almasına rağmen Haccâc b. Ertat hakkında, görüşmediği kimselerden hadis naklettiği iddiası ve Yahya b. Ebî Kesîr'in sika bir râvi olmakla birlikte Urve'den hadis işitmediği bilgisinin kaydedilmesi söz konusu hadisin isnadında tedlisin vaki olduğunu göstermektedir ki bu durum isnadın sıhhatine zarar vermekte hatta hadisin reddine bile sebep olabilmektedir. Bu yönüyle hadise bakıldığında hadisin "müdelles ve münkâtî" bir hadis olduğu söylenebilir. Dolayısıyla sened ve râviler açısından hadis, hem fert hem de müdelles zayıf bir hadistir.

#### 4. HADİS METNİNİN TAHLİLİ

Şaban ayının on beşinci gecesinin faziletiyle ilgili incelediğimiz bu hadisin sened itibariyle zayıf olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Fakat metne bakmadan sadece sened incelemesi neticesinde hadis hakkında hemen zayıf hükmü vermek doğru değildir. Zira bazen manayı destekleyen mütâbi' ve şâhid rivayetlerin olması senedi zayıf olan hadisi destekleyerek hasen veya sahih derecesine çıkarabilmektedir.

Yukarıda ele alınan, kaynağı değişik beş hadis metniyle alakalı öncelikle şunu söyleyebiliriz ki, bu metinler arasında lafız farklılığı neredeyse yok denecek kadar azdır. Hadisler yaklaşık aynı lafızlarla nakledilmiştir. Şüphesiz rivayetler arasında bu şekilde lafız farklılığının az olması, Hz. Âişe dâhil ilk dört tabakada râvilerinin değişmemesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan bütün rivayetlerde hadis ilk olarak Haccâc b. Ertat'la yayılmış daha sonra beş müelliften dördüne Yezid b. Hârûn aracılığıyla ulaşmıştır. Dolayısıyla bütün müelliflere sözü edilen aynı kişiler aracılığıyla hadislerin nakledilmesi, metinlerin yaklaşık aynı lafızlardan oluşmasına neden olmuştur.

Mezkûr beş rivayete göre de “Şüphesiz Allah azze ve celle, Şaban ayının yarısının gecesinde dünya semasına iner ve Kelb kabilesinin koyunlarının kolları sayısından daha çok günahı veya günah işleyeni bağışlar” sözünü Hz. Peygamber Bakî’de söylemiştir. Bakî’, Hz. Peygamber’in zaman zaman ziyaret edip dua ettiği Mescid-i Nebî’nin yanındaki meşhur kabristanın adıdır. Yine Hz. Âişe’den nakledilen sahîh bir hadise göre, kendi neveti olduğu her gece Hz. Peygamber geceleri sabaha doğru Bakî’a çıkar ve orada ashâbı için Allah’tan mağfîret dilerdi.<sup>74</sup> Sahîh hadiste verilen bu bilgiden yola çıkarak incelediğimiz hadiste anlatılan olayın da Hz. Peygamber’in Hz. Âişe’nin yanında olduğu böyle bir gece gerçekleştiğini söyleyebiliriz ki zaten hadiste bu durum açıkça belirtilmiştir. Buna göre, Hz. Peygamber’in geceleri Bakî’ kabristanına gidip dua etmesi olayının, sahîh hadislerle teyit edildiğini söylemek mümkündür. Fakat hadiste asıl bizim inceleyeceğimiz kısım Hz. Peygamber’e nisbet edilen merfû kısımdır. Bu kısımda iki ana husus zikredilmiştir. Birincisi; Şaban ayının yarısının gecesinde Allah’ın (c.c.) dünya semasına inmesi, ikincisi ise; bu gecede Yüce Rabbimiz’in Kelb kabilesinin koyunlarının kolları sayısından daha çok günahı veya günah işleyeni bağışlaması. Şimdi zikredilen bu iki hususu aynı konuda zikredilen diğer hadislerle birlikte ele alarak incelemeye çalışalım.

#### 4.1. Allah’ın (c.c) Şaban ayının yarısının gecesinde dünya semasına inmesi

Kütüb-i sitte müelliflerinden İbn Mâce, “Şaban Ayının On beşinci Gecesi Hakkında Gelen Hadisler” bâb başlığı altında bu gecenin faziletine dair müstakil bir başlık açmış ve makalede incelediğimiz rivayetle birlikte burada üç hadise yer vermiştir. Bu hadislerin üçü de Yüce Allah’ın bu gecede rahmetiyle dünya semasına tecelli etmesinden bahsetmektedir.

Birinci olarak İbn Mâce, Ali b. Ebî Talib’in Allah Resûlü’den naklettiği şu hadisi tahrîc etmiştir: “Şaban ayının on beşinci gecesini olduğu zaman, geceyi ibadetle ihya ediniz, gündüzünde de oruç tutunuz. Allah Teâlâ o gece güneş batınca dünya semasına tecelli eder ve fecir doğana kadar ‘Yok mu benden af isteyen, onu affedeyim. Yok mu benden rızık isteyen, ona rızık vereyim. Yok mu bir musibete uğrayan, ona afiyet vereyim. Yok mu şöyle, yok mu böyle!..’ der.”<sup>75</sup> İbn Mâce’nin zevâidinden olan bu hadisin senedindeki İbn Ebî Sebre yani Ebû Bekr b. Abdillâh b. Muhammed b. el-Sebre, Buhârî ve diğer hadis münekkidi tarafından “zayıf” kabul edilmiş Zehebi de onu zayıf râvileri derlediği *Mizânu’l-i’tidal* adlı eserine almıştır.<sup>76</sup> Dolayısıyla bu rivayet senedinde cerhedilen bir râviden ötürü zayıf kabul edilmiştir. Nitekim M. Fuad Abdülbâki (ö. 1968) de tahkikinde bu râviden dolayı hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemiş ayrıca Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn’in söz konusu râviyi hadis uydurmakla cerh ettikleri bilgisini kaydetmiştir.<sup>77</sup> Nâsiruddin el-Elbânî de *Silsiletü’l-ehâdisü’z-zâife ve’l-mevzûa* adlı eserine alarak bu hadise mevzu’ hükmü vermiştir.<sup>78</sup> Dolayısıyla âlimlerin çok zayıf veya mevzu’ olarak gördüğü bu hadis, incelediğimiz hadisi destekleyici bir nitelikte değildir.

İbn Mâce’nin bu konuda tahrîc ettiği diğer bir rivayet ise birçok sahâbi tarafından merfu olarak nakledilen şu hadistir: “Şüphesiz Allah Teâlâ Şaban ayının on beşinci gecesini (kullarına rahmetle) bakar ve herkese mağfîret eder. Yalnız müşrik veya müşahine (kin besleyene) mağfîret etmez.”<sup>79</sup> Bu hadis birbirlerine yakın lafızlarla

<sup>74</sup> Bkz. Müslim, Cenaiz 102.

<sup>75</sup> İbn Mâce, İkâmetü’s-salât 191.

<sup>76</sup> Mübarekfürî, Ebu’l-Alâ Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü’l-ahvezi bi şerhi Câmii’t-Tirmizî*, Dâru’l-Küttübi’l-İlmiyye, Beyrut ts, III, 366.

<sup>77</sup> İbn Mâce, İkâmetü’s-salât 191.

<sup>78</sup> Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisü’z-zâife ve’l-mevzûa*, Riyad 1992, V, 154. Ayrıca bkz. Elbânî, *Zaifu terğib ve terhib*, Mektebetü’l-Maârif, Riyad ts, I, 156.

<sup>79</sup> İbn Mâce, İkâmetü’s-salât 191. Ancak bu rivayette رَبُّكَ اللهُ (Allah iner) ifadesi yerine رَبُّكَ اللهُ (Allah bakar) ifadesi geçmektedir. Bu hadisin râvilerinden İbnü’l-Lehâ’dan dolayı zayıf olduğu ancak kendisini destekleyen rivayetler (şevâhid) sebebiyle hasen seviyesine yükseldiği belirtilmiştir. Bkz. Şuayb el-Arnâvûd, (Hadisin tahkiki)

Muaz b. Cebel,<sup>80</sup> Abdullah b. Amr b. As,<sup>81</sup> Ebû Bekr es-Sıddık,<sup>82</sup> Ebû Sa'lebe el-Huşenî,<sup>83</sup> Kesir b. Mürre,<sup>84</sup> Ebû Hüreyre,<sup>85</sup> Avf b. Mâlik<sup>86</sup> ve Hz. Âişe<sup>87</sup> tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetlerin her birinin zayıf olduğuna dair iddialar olsa bile bu zayıf hadislerde aynı mananın ifade edilmiş olması, incelediğimiz hadis metninin anlamını sıhhat açısından kuvvetlendirir. Nitekim *Sünen-i Tirmizî* şârihlerinden Mübarekfürî (ö.1353/1934) sıhhat açısından zayıf olmalarına rağmen bu hadislerin hepsinin Şa'ban ayının on beşinci gecesinin faziletinin bir aslının olduğuna delalet ettiğini söylemiştir.<sup>88</sup> Elbânî de farklı isnadları olan, sahabeden sekiz kişinin naklettiği bu hadislerin birbirlerini desteklediklerini belirtmiş ve bu hadise sahih hükmü vermiştir.<sup>89</sup> Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın Şaban'ın on beşinci gecesinde dünya semasına inmesi veya bu gecede kullarına rahmet nazarıyla bakması, birbirlerini destekleyip hasen seviyesine yükselen hadislerde açıkça ifade edilmiştir.

Diğer taraftan Allah azze ve celle'nin bir geceye mahsus değil, her gece dünya semasına indiğine dair sahih başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlerin birinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Rabbimiz her gece, gecenin son üçte birinde dünya semasına iner ve şöyle buyurur: 'Yok mu bana dua eden icabet edeyim, yok mu isteyen vereyim, yok mu benden bağışlanmayı dileyen bağışlayım.'* Bu, fecir doğana kadar böyle devam eder.”<sup>90</sup> Ebû Hüreyre ve daha pek çok sahabîden nakledilen bu ve benzeri sahih hadislerde<sup>91</sup> Allah Teâlâ'nın dünya semasına nüzulü açıkça ortaya konmuştur. Sahih hadislere göre bu şekilde ilahî rahmet tecellisi yılın her gecesi gerçekleşiyorsa, o hâlde yılın bir gecesi olan Şa'ban'ın on beşinci gecesi de elbette gerçekleşecektir. Nitekim Şaban ayının on beşinci gecesinde Allah Teâlâ'nın dünya semasına inmesini soran kimseye Abdullah b. Mübârek “Sadece Şaban ayının on beşinci gecesi değil Allah Teâlâ dünya semasına her gece rahmetiyle iner” şeklinde cevap vererek bu hakikati dile getirmiştir.<sup>92</sup>

#### 4.2. Bu gecede Yüce Rabbimiz'in Kelb kabilesinin koyunlarının kılları sayısından daha çok günahı veya günah işleyeni bağışlaması

Hadiste ifade edilen diğer bir husus ise bu gecede Allah Teâlâ'nın kullarını bağışlamasıdır. Hadiste bu durum *هَيَّغْفُرُ لَأَكْثَرِ مِنْ عَدَدِ شَعْرِ عَنَمِ كَلْبٍ* ifadesiyle belirtilmiştir. Hadisin zikredildiği dört ana kaynaktaki “أَكْثَرُ – çok” lafzı mutlak olarak gelmektedir. Bu durumda Kelb kabilesinin kılları sayısından daha fazla olan “çokluk” hem günahlar hem de günahkârlar için söz konusu olabilir. Bu mutlak ifade tarzının iki manayı da tazammun etmesinden ötürü hadis tercüme edilirken “*Kelb kabilesinin koyunlarının kılları sayısından daha çok günahı veya günahkârı bağışlar*” şeklinde iki anlamı da ihtiva edecek bir tercüme tercih edilerek hadisin iki manasına da işaret edilmiştir.

Ancak İshâk b. Râhûye rivayetindeki hadis, *هَيَّغْفُرُ مِنَ الذُّنُوبِ أَكْثَرُ مِنْ عَدَدِ شَعْرِ عَنَمِ كَلْبٍ* şeklinde mukayyed olarak gelmiştir. Yani “أَكْثَرُ – çok” kelimesi “الذُّنُوبِ – günahlar” kelimesiyle takyid edilerek verilmiştir ki bu durumda hadiste kastedilen; günah işleyenlerin değil günahların çokluğudur. Buna göre hadis “*Kelb kabilesinin koyunlarının kılları sayısından daha çok günahı bağışlar*” şeklinde tercüme edilmiştir.

Aynı rivayetin değişik versiyonları arasında böyle lafzî farklılıklar olduğu durumlarda âlimler genellikle mukayyed olarak nakledilen rivayeti esas almışlardır.<sup>93</sup> O hâlde mezkûr rivayetlerde kastedilen, o gecede çok sayıda günahkârın değil günahların bağışlanması olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Ali el-Kârî (ö. 1014/1606) bu hadisin

<sup>80</sup> İbn Hibbân, *Sahîhu İbni Hibbân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1414/1993, XII, 481; Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdilmecid, Mektebetü İbni Teymiye, Kahire, 1415/1994, XX, 108; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıvsat*, thk. Târik b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrahim, Dâru'l-Haremeyn, Kahire ts, VII, 36.

<sup>81</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 198, XI, 216; Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412, VIII, 65; Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdilkavi, *et-Tergib ve't-terhib*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1399/1979, III, 460.

<sup>82</sup> Bezzar, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhalik el-Basri, *Müsnedü'l-Bezzar*, thk. Adil b. Sa'd, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine 1430/2009, I, 157; İbn Ebi Âsım, *es-Sünne*, thk. M. Nâsirüddin el-Elbânî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1400, I, 223.

<sup>83</sup> İbn Ebi Âsım, *es-Sünne*, I, 223; Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzar*, VII, 186.

<sup>84</sup> İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409/1990, VI, 108.

<sup>85</sup> Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzar*, XVI, 161.

<sup>86</sup> Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzar*, VII, 186.

<sup>87</sup> Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Şuabu'l-ıman*, thk. Abdüliyy Abdülhamid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1423/200, III, 382.

<sup>88</sup> Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, III, 365-367.

<sup>89</sup> Elbânî, *Silsiletü'l-ehadîsi's-sahiha*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1996, III,135. Ayrıca bkz. İbn Ebi Âsım, *es-Sünne*, I, 223. (Hadisin tahkiki)

<sup>90</sup> Buhârî, *Teheccüd* 14, *Daavât* 14, *Tevhid* 35 Müslim, *Salâtü'l-müsafirîn* 168-172; Mâlik, Ebû Abdillâh el-Asbahi, *el-Muvatta*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf - Mahmûd Muhammed Halil, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1412/1992, Kur'an 8; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Avvame, Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1419/1998, Sünne 19, *Tatavvu'* 21, *Tirmizî*, *Salât* 211, *Daavât* 78; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 120; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Mustafa Dib el-Buga, Dâru'l-Mustafa, Dimaşk 1428/2007, *Salât* 168.

<sup>91</sup> Tirmizî, bu konuda Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Saîd, Cübeyr b. Mut'im, Rifaa el-Cühenî, Ebû'd-Derdâ ve Osman b. Ebî'l-As'tan da hadis rivâyet edildiğini söylemiştir. Bkz. Tirmizî, *Salât* 211.

<sup>92</sup> Şâbunî, Ebû Osman İsmail b. Abdirrahman, *Akîdetü's-selef ve ashâbi'l-hadis*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1415/1995, s. 92.

<sup>93</sup> Ferhat Koca, “Mutlak”, *DİA*, XXXI, 403.

yorumunda, Ebherî'den (ö. 663/1264) naklen kastedilen mananın bu olduğunu vurgulamakta ve Beyhaki'de geçen bir rivayetin de bunu te'yit ettiğini belirtmektedir.<sup>94</sup> Öte yandan Kur'ân ve hadislerin geneline baktığımızda Allah Teâlâ'nın affediciliğinden bahsedildiği yerlerde çoğunlukla ne kadar fazla olursa olsun bütün günahların bağışlanacağı ifade edilmektedir ki bu durum dâhi yukarıda anlatılan hususu desteklemektedir.

“Benî Kelb kabilesinin koyunlarının kılları adedince” sözüyle Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın Şaban ayının on beşinci gecesi birçok günahı bağışlayacağını kinayeli bir anlatımla dile getirmiştir. Hz. Peygamber'in zikrettiği Benî Kelb kabilesi, koyunlarının çokluğuyla meşhur olan bir Arap kabilesidir.<sup>95</sup> Nitekim Hz. Enes'ten rivayet edilen bu hadisin başka bir versiyonunda Hz. Âişe “Benî Kelb'in durumu nedir?” diye sorduğunda Hz. Peygamber, “Günümüzde Araplar içinde Benî Kelb'ten daha fazla koyuna sahip olan bir kabile yoktur.”<sup>96</sup> diye cevap vererek bu manayı ifade etmiştir. Netice itibarıyla Hz. Peygamber bu kinayeli anlatımla Yüce Rabbimizin af ve mağfiretinin genişliğini vurgulamıştır.

Yüce Allah'ın af ve mağfiretinin en fazla olduğu zaman dilimi, yukarıda sahih hadislerde de zikredildiği gibi gece vaktidir. Şüphesiz bu vakit, Allah Teâlâ'nın rahmetinin ve mağfiretinin zirveye ulaştığı “Yok mu bana dua eden icabet edeyim, yok mu isteyen vereyim, yok mu benden bağışlanmayı dileyen bağışlayım” diye kullarına sonsuz rahmet ve bağışlama kapılarını açtığı önemli bir icabet vaktidir. Sahih hadislere göre yılın her gecesinde Allah Teâlâ bağışlanmak isteyen kullarına icabet ederek onları affediyorsa hiç şüphe yok ki senenin bir gecesi olan Şaban ayının on beşinci gecesinde de kendisine yönelerek af ve mağfiret talebinde bulunan kullarını affedecektir. Dolayısıyla incelediğimiz hadiste Şaban ayının on beşinci gecesinde Allah'ın çok sayıda günahı bağışlaması, mana açısından başka sahih hadislerle de desteklenen bir husustur.

Berat gecesi ile ilgili başka rivayetlerde bu gecenin nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair bazı hadisler nakledilmiştir. Ancak münekkidler, hadis kriterleri açısından bu rivayetlerin çok zayıf hatta uydurma olduklarını tesbit etmişlerdir.<sup>97</sup> Meselâ Hz. Ali'nin Resûlullah'tan naklettiği “Şaban ayının on beşinci gecesi olduğu zaman, geceyi ibadetle ihya ediniz, gündüzünde de oruç tutunuz...”<sup>98</sup> hadisi âlimlere göre çok zayıf hatta uydurma bir rivayettir.

Yine İmam Gazzâlî, *İhyau ulûmi'd-dîn* adlı eserinde Berat gecesi namazı veya Salâtü'l-hayr ismi verilen ve her rekâtında Fatiha'dan sonra on bir İhlâs okunarak kılınan yüz rekâtlık veya her rekâtında Fâtiha'nın ardından yüz İhlâs okunarak kılınan on rekâtlık bir namazın varlığından bahsetmiş ve sözkonusu namazı kılmanın çok sevap olduğunu söylemiştir.<sup>99</sup> Ancak *İhyau ulûmi'd-dîn*'deki hadisleri tahkik eden Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404) bu hadisin aslının olmadığını söylemiş<sup>100</sup> İmam Nevevî (ö. 676/1277) de bu konuda aynı kanaati paylaşarak bu namazın bid'at olduğunu ifade etmiştir.<sup>101</sup> Ali el-Kârî de Berat gecesi namazı olarak nakledilen bu rivayetin uydurma olduğunu kaydetmiştir.<sup>102</sup>

Bu mübarek geceyi mü'minlerin daha iyi değerlendirmeleri adına sözkonusu uydurma rivayet ve benzerlerinin sonradan oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Ancak şunu da söylemek gerekir ki bu gecenin faziletine dair özellikle Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler ve selef-i salihinin bu husustaki söz ve uygulamaları ilk asırlardan beri mü'minleri bu gece daha fazla ibadet etmeye teşvik etmiştir. Sözelimi İmam Şâfiî kendisine ulaştığına göre Şaban ayının ortası ile birlikte beş ayrı gecede yapılan duaların kabule şayan olduğunu zikretmiştir.<sup>103</sup> Hicrî üçüncü asırda yaşayan İbn Abbas el-Mekkî el-Fâkihî, (ö. 272/885) bu gecede erkek-kadın Mekke halkının bütünüyle Mescid-i Harâm'a gelerek namaz kıldıklarını, tavaf yaptıklarını ve sabaha kadar Kur'ân okuyarak, hatim yaparak bu geceyi değerlendirdiklerini haber vermiştir.<sup>104</sup> İşte bu tür haberler, bu geceye mahsus bazı ibadetlerin ihdas edilmesine ve verilen örneklerde olduğu gibi aslî kaynaklarda bulunmayan uydurma hadislerin nakledilmesine neden olmuştur. *Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak;*

<sup>94</sup> Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-meftâh Şerhu Mişkâtü'l-mesabih*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1410, III, 969; Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, III, 365. Beyhaki'nin *Şuabu'l-iman* adlı eserinde bu hadisin bir rivayeti, İbn Râhûye rivayetinde olduğu gibi mukayyed olarak gelmiştir. Bkz. Beyhaki, *Şuabu'l-iman*, V, 355.

<sup>95</sup> Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-meftâh Şerhu Mişkâtü'l-mesabih*, III, 969; Nadir Özkuyumcu, “Kelb (Benî Kelb)”, *DİA*, XXV, 204.

<sup>96</sup> Beyhaki, *Fedâilu'l-evkât*, thk. Adnan Abdurrahman Mecîd, Mektebetü'l-Menare, Mekke 1410, s. 130. Âlimler ravilerini cerh ederek bu hadisin mevzu olduğuna hükmetmişlerdir. Bkz. Ebu'l-Hattab, Ömer b. Hasan el-Endülüsi, *Ma vuzziha fi fedâili şehri Şa'ban*, Mektebetü Ezvâi's-Selef, Riyad 1424/2003, I, 39.

<sup>97</sup> Bu tesbit için bkz. Leknevî, Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdülhalim, *el-Âsarü'l-merfûa fi ahbâri'l-mevzûa*, Mektebetü's-Şarki'l-Cedîd, Bağdat ts, s. 82-85.

<sup>98</sup> İbn Mâce, *İkametü's-salât* 191.

<sup>99</sup> Gazzâlî, Ebû Hamid Hüccetülislam Muhammed b. Muhammed, *İhyau ulumi'd-din*; *el-İmla an işkalati'l-ihya*, thk ve thc. Ebu'l-Fazl Ziyâuddin Abdurrahim b. Hüseyin Irakî, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1417/1997, I, 203.

<sup>100</sup> Gazzâlî, *ay*, I, 203 (dipnot).

<sup>101</sup> Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhayiddin Yahya b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts, IV, 56.

<sup>102</sup> Bkz. Leknevî, *el-Esraru'l-merfua*, s. 462. Ayrıca bkz. Halit Ünal, “Berat Gecesi”, *DİA*, V, 475-476.

<sup>103</sup> Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 264. İmam Şâfiî'nin zikrettiği diğer dört gece şunlardır: Cuma gecesi, Ramazan ve Kurban bayramı geceleri ve Receb ayının ilk gecesi.

<sup>104</sup> Fâkihî, Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs, *Ahbâru Mekke*, thk. Abdülmelik Abdullah Duheş, Dâru Hızır, Beyrut 1414/1994, III, 84.

faziletinden dolayı mü'minlerin bu geceyi ihya etmek istemeleri, bu maksatla selef-i salihinin geceyi değerlendirme adına yapıp tavsiye ettiği ibadetlerin örnek alınması ve bunların hadis formunda rivayet edilmesi bu tür rivayetleri ortaya çıkarmıştır.

Ancak bu konudaki rivayetlerin uydurma olması, bu geceyi ibadetle geçirmenin bid'at olduğu manasına gelmez. Hz. Peygamber'in özellikle bu geceye mahsus tavsiye ettiği bir ibadet şekli olmasa bile O'nun her gece teheccüd namazı kılıp dua ettiği,<sup>105</sup> özellikle bu gecenin içinde bulunduğu Şaban ayında diğer zamanlara göre daha fazla oruç tuttuğu,<sup>106</sup> kamerî ayların ortasında oruç tutmayı tavsiye ettiği<sup>107</sup> sahih hadislerde ifade edilmiştir. Öyleyse kişinin sadece bu geceye mahsus kılmaksızın bu mübarek gecenin gündüzünde oruç tutması, gecesinde teheccüt namazı kılıp dua etmesi ve bu şekilde geceyi değerlendirmesi dini açıdan herhangi bir problem teşkil etmeyeceği gibi aksine bir gece bile olsa Hz. Peygamber'in sünnetine uygun bir gece geçirmiş olur.

## 5. SONUÇ

Şaban ayının on beşinci gecesinin faziletiyle ilgili olan, beş ayrı hadis kaynağında tahrîç edilen ve ilk dört tabakada tek râvi kanalıyla rivayet edilip daha sonra intişar eden Hz. Âişe'den nakledilen incelediğimiz bu hadisi tek başına ele aldığımızda sened açısından zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu hadis, râvilerinin ilk dört tabakada tek kalmaları sebebiyle fert-garib bir hadis olduğu gibi bazı râvilerin kendilerinden hadis işitmedikleri kişilerden nakilde bulunmaları sebebiyle de zayıf-müdelles bir hadistir. Ancak hadisin metnine baktığımızda Allah'ın bu gecede rahmetiyle dünya semasına inmesi ve birçok günahı bağışlaması anlatılmaktadır ki bu mananın farklı bir hadiste Hz. Âişe dâhil sekiz ayrı sahabîden birbirlerine yakın lafızlarla rivayet edildiği görülmektedir. Bu rivayetlerin her birinin zayıf olduğuna dair iddialar olsa bile hadisi reddedecek bir zayıflığın olmaması ve mezkûr bütün zayıf hadislerde ortak bir mananın ifade edilmiş olması, birçok tariki olan bu hadisin metnini destekleyerek sahih kılmaktadır. Nitekim yukarıda görüldüğü üzere hadis münekkidleri de hadis hakkında bu hükmü vermişlerdir. Dolayısıyla incelediğimiz hadis her ne kadar sened itibarıyla zayıf olsa da hadisin metnini destekleyen şâhid rivayetlerin bulunması sebebiyle onun en azından hasen seviyesine çıktığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in gece ibadetinin faziletinden bahsetmesi, Şaban ayına özel bir önem vermesi ve bu ayda daha fazla oruç tutup ibadet etmesi gibi hususlar da hiç kuşkusuz mana olarak bu hadisi destekleyici unsurlardır.

**Sonuç olarak** Şaban ayının on beşinci gecesini yani Berat gecesinin faziletine dair burada incelenen rivayet kendisiyle amel edilebilecek ma'mulün bih bir rivayettir. Bu konuda çok zayıf ve mevzu' başka rivayetlerin olması Hz. Sâdık-ı masdûk'un haber verdiği bu kutlu gecenin faziletine gölge düşüremez. O hâlde mü'min, bu gecenin faziletine inanarak Allah'tan af ve bağışlanma dilemeli, bid'atlere düşmeden Hz. Peygamber'in sünnetine uygun bir şekilde geceyi dua ve ibadetlerle değerlendirmeye çalışmalıdır.

## KAYNAKÇA

**Abd b. Humeyd**, Ebû Muhammed el-Kissî, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, (I-II), thk. Mustafa el-Adevî, Dâru Belensiye, Riyâd 1423/2002.

**Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, (I-XLV), thk. Şuayb el-Arnâvûd - Âdil Mürşid vdğr, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1421/2001.

**Ali el-Kârî**, *Mirkatü'l-mefâtiḥ Şerhu Mişkâtü'l-mesabih*, (I-IX), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1410.

**Ali b. el-Medîni**, Ali b. Abdillâh, *el-İlel*, nşr. Hüsâm M. Bû Kurays, Kuveyt 1423/2002.

**Aydınlı**, Abdullah, "İshâk b. Râhûye", *DİA*, XX, 241.

**Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Şuabu'l-iman*, (I-XIV), thk. Abdülaliy Abdülhamîd, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1423/2002, III, 382.

**Beyhakî**, *Fedâilu'l-evkât*, thk. Adnan Abdurrahman Mecîd, Mektebetü'l-Menare, Mekke 1410.

**Bezzar**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhalik el-Basri, *Müsnedü'l-Bezzar*, (I-XVIII), thk. Adil b. Sa'd, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine, 1430/2009.

<sup>105</sup> Buhârî, Vitir 1, Teheccüd 3, 15; Müslim, Müsâfirîn 129; Ebû Dâvûd, Tatavvû' 18; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl 17, 30, Ezân 41, Sehv 74; İbn Mâce, İnkâmet 181, 182.

<sup>106</sup> Buhârî, Savm 52; Müslim, Sıyâm 176; Tirmizî, Savm 36; İbn Mâce, Sıyâm 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLII, 37, 109, 195.

<sup>107</sup> Buhârî, Savm 56, 58; Müslim, Sıyâm 181-182.

**Bozkurt**, Nebi, “Kandil”, *DİA*, XXIV, 300-301.

**Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, (I-VIII), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

**Dârimî**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl, *Sünenü'd-Dârimî*, (I-II), thk. Mustafa Dib el-Buga, Dâru'l-Mustafa, Dimaşk 1428/2007.

**Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, (I-V), thk. Muhammed Avvame, Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1419/1998.

**Ebu'l-Hattab**, Ömer b. Hasan el-Endülüsî, *Ma vuzziha fi fedâili şehri Şa'ban*, Mektebetü Ezvâi's-Selef, Riyad 1424/2003.

**Elbânî**, Muhammed Nâsiruddin Elbânî, *Sahihu ve zaifu Süneni İbni Mâce*, (I-IX), ts.

**Elbânî**, *Zaifu Süneni Tirmizî*, (I-III), el-Mektebetü'l-İslami, Beyrût 1411/1991.

**Elbânî**, *Zaifu't-Tergib ve't-terhib*, (I-II), Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1421/2000.

**Elbânî**, Muhammed Nâsiruddin, *Silsiletü'l-ehadisi's-sahîhâ ve şey'ün min fikhiha*, (I-VII), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1996.

**Elbânî**, *Silsiletü'l-ehâdisu'z-zaife ve'l-mevzûa*, (I-XIV), Riyad 1992.

**Fâkihî**, Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs, *Ahbâru Mekke*, (I-VI), thk. Abdülmelik Abdullah Duheys, Dâru Hızır, Beyrut 1414/1994.

**Fayda**, Mustafa, “Âişe”, *DİA*, II, 201-205.

**Gazzâlî**, Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed, *İhyau ulumi'd-din; el-İmla an işkalati'l-ihya*, (I-VI), thk ve thc. Ebu'l-Fazl Abdürrahim b. Hüseyin Irakî, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1417/1997.

**Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, (I-XVI), thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002.

**Hatîb el-Bağdadî**, *Telhisu'l-müteşabih fi'r-resmi ve himâyetü mâ eşkele minhu*, (I-II), Talas li'd-Dirasat, Dimaşk 1985.

**Heysemî**, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, (I-X), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412.

**Iclî**, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh, *Tarihu's-sikât*, Dâru'l-Baz, Dimeşk 1405/1984.

**Iclî**, *Ma'rifetü's-sikat*, (I-II), thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Büstevî, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1405/1985.

**İbn Adıyy**, Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafai'r-ricâl*, (I-IX) thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997.

**İbn Ebi Âsım**, *es-Sünne*, (I-II), thk. M. Nâsiruddin Elbânî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1400.

**İbn Ebî Hâtım**, Abdurrahman er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, (I-IX), Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1271/1952.

**İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (I-VII), thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409/1990.

**İbn Hacer**, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, (I-XIV), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984.

**İbn Hacer**, *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvame, Dâru'r-Raşîd, Suriye 1406/1986.

**İbn Hibbân**, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *es-Sikât*, (I-IX), Haydarâbâd 1393/1973.

**İbn Hibbân**, *el-Mecruhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrukîn*, (I-III), thk. Mahmûd İbrahim Zayed, Dâru'l-va'y, Haleb 1396.

**İbn Hibbân**, *Sahîhu İbni Hibbân*, (I-XVIII), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1414/1993.

**İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvinî, *Sünenü İbni Mâce*, (I-V), thk. Şuayb el-Arnâvûd vdğr, Dâru'r-Risale el-Âlemiyye, Beyrut 1430/2009.

**İbn Sa'd**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-kübra*, (I-VIII), thk. M. Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.

**İbnü'l-Esîr**, Ebu'l-Hasan eş-Şeybânî, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahabe*, (I-VIII), thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994.

**İshâk b. Râhûye**, Ebû Ya'kub İshâk b. İbrahim b. Mahled, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, (I-V), thk. Abdülğafûr b. Abdilhak el-Belûşî, Mektebetü'l-İman, Medine 1412/1991.

**Kandemir**, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 75-80.

**Koca**, Ferhat "Mutlak", *DİA*, XXXI, 402-405.

**Kurtubî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Kurtubî, *Tefsîru'l-Kurtubî*, (I-XX), thk. Ahmed el-Berdunî – İbrahim Etfîş, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1384/1964.

**Leknevî**, Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdülhalim, *el-Âsaru'l-merfûa fi ahbâri'l-mevzûa*, Mektebetü'ş-Şarku'l-Cedîd, Bağdat trs.

**Mâlik**, Ebû Abdillâh el-Asbahi, *el-Muvatta*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Mahmûd Muhammed Halil, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1412/1992.

**Mübarekfürî**, Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmii't-Tirmizî*, (I-X), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

**Münziri**, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdilkavî, *et-Tergîb ve't-terhib*, (I-VI), thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1399/1979.

**Müslim**, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisabûrî Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, (I-IX), tsh. Muhammed Salih Haşim, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994.

**Mizzî**, Yûsuf b. Zekî Abdurrahman, *Tehzibu'l-Kemâl*, (I-XXXV), thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980.

**Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, (I-IX), Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.

**Özkuyumcu**, Nadir, "Kelb (Benî Kelb)", *DİA*, XXV, 204-205.

**Sâbunî**, Ebû Osman İsmâil b. Abdirrahmân, *Akîdetü's-selef ve ashâbi'l-hadîs*, Dâru'l-Âsime, Riyâd 1415/1995.

**Şâfiî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

**Taberanî**, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (I-XXV), thk. Hamdî b. Abdilmecid, Mektebetü İbni Teymiye, Kahire 1415/1994.

**Taberanî**, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (I-X), thk. Târik b. Ivazullah – Abdülmuhsin b. İbrahim, Dâru'l-Haremeyn, Kahire ts.

**Tirmizî**, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, (I-V), thk. Ahmed Muhammed Şakir - M. Fuad Abdülbâkî vdğr, Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1395/1975.

**Ünal**, Halit, "Berat Gecesi", *DİA*, V, 475-476.

**Yazır**, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X), Akçağ Yayınları, Ankara ts.

**Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (I-XXV), thk. Şuayb el-Arnâvûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.

**Zehebî**, *Mizânu'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*, (I-IV), Dâru'l-Marife, Beyrut 1382/1963.

**Zehebî**, *Tezkiretü'l-huffâz*, (I-IV), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.